

1.МАЪРУЗА МАТНИ

13-мавзу. Ишлаб чиқаришни янгилаш ва модернизациялаш инвестицион дастурларини молиялаштириш

Режа:

- 1. Хўжалик юритувчи субъектларни таркибий жиҳатдан қайта қуриш – комплекс муаммо**
- 2. Хўжалик юритувчи субъектнинг инновацион-инвестицион стратегиясини шакллантириш**
- 3. Инвестициялар: манбалари, баҳолаш ва самарадорлиги**

1. Хўжалик юритувчи субъектларни таркибий жиҳатдан қайта қуриш – комплекс муаммо

Ишлаб чиқаришнинг таркибий тузилмасини қайта қуриш жа-раёнида саноат ва иқтисодиётнинг бошқа тармоқларида илғор сифат такрор ишлаб чиқариш силжишларига, бевосита товар ишлаб чиқарувчиларнинг инвестицион ва молиявий фаолиятини таъмин-лашда, бозор шароитида уларнинг самарали ишлашларига еришиш учун комплекс чоралар тизимини аниқлаш муҳим аҳамият касб этади.

Мамлакат иқтисодиёти учун унинг хом ашё йўналишига ега еканлигини ўзгартириш стратегик нуқтаи назардан узоқ муддатли устувор йўналиш ҳисобланади. Бу юқори технологик янги ишлаб чиқаришни ташкил этиш, қайта ишлаб чиқарувчи тармоқларни юқори суръатларда ривожлантириш, импорт ўрнини босувчи дас-турни амалга ошириш зарурлигини тақозо этади. Саноатни хом ашёни комплекс чуқур қайта ишлашга йўналтириш асосида ва бо-зорларда юқори технологияли маҳсулотларнинг сотилишини оши-ришсиз самарали тараққиётга еришиб бўлмайди. Бу тараққиётнинг инновацион-инвестицион типига ўтиш мақсадида қўшимча молия-вий ресурсларни олиш учун самарали йўл ҳисобланади.

Машинасозлик ва метални қайта ишлашни юқори суръатларда ривожлантириш ХЮС ларнинг таркибий тузилмасини қайта қуришда устувор вазифадир. Такрор ишлаб чиқаришнинг интенсив типига ўтиш илмий-техника тараққиётини тезлаштиришда машина-созлик таъсирининг ўсишини талаб қилади. Иқтисодиётнинг маши-насозлик тармоқлари еса молиялаштиришнинг янги манбаларини жалб қилиш асосида ишлаб чиқаришнинг технологик жиҳатдан янгилаанишини кучайтиришга еҳтиёж сезади.

Машинасозлик комплексини ривожлантириш учун машина ва асбоб-ускуналарнинг мустаҳкамлиги ва сифатини ошириш, маши-насозлик буюмларининг абсолют ва нисбий салмоғини (техник ўлчам бирлигига нисбатан) камайтириш йўли билан маҳсулот-ларнинг металл ва энергия сиғимларини камайтириш муҳим ҳи-собланади.

Ишлаб чиқаришни таркибий жиҳатдан қайта қуриш ресурс-ларни тежаб-тергаш жараёни ва иқтисодиётнинг мувозанатли ривожланиши билан узвий боғлиқ. Шу билан бирга, халқ истеъмолчи товарларини ишлаб чиқариш ижтимоий аҳамиятининг ўсиши-га ҳам алоҳида эътибор бермоқ лозим. Истеъмол талабларини қондириш муаммоси ўткирлигича қолмоқда, чунки узоқ йиллар да-вомида истеъмол предметларининг салмоғи ва уларнинг сифати са-ноатда пастлигича қолиб келмоқда.

Иқтисодиётнинг ижтимоий йўналтирилганлигига жавоб берувчи ишлаб чиқаришнинг таркибий тузилмасини такомиллаш-тириш узоқ муддатли инвестицион ва молиявий ресурсларни жалб қилиш билан боғлиқ. Худди шу мақсадларга кичик бизнесни сама-рали ривожлантириш ҳам хизмат қилади. Ишлаб чиқаришнинг фан сиғимини ошириш учун молиявий ресурсларни жалб қилиш бўйича комплекс чоралар алоҳида аҳамиятга эга. Маркетинг соҳасида таъсирчан (ҳаракатчан) сиёсатни амалга ошириш, ишлаб чиқариш-ни технологик жиҳатдан янгилаш ва маҳсулотлар янги турларини ўзлаштиришнинг оқилона стратегиясини танлаш керак.

Ишлаб чиқаришни таркибий жиҳатдан қайта қуриш замонавий бозор инфратузилмасини яратиш, хусусан, иқтисодиётнинг транс-порт-коммуникацион комплексини ривожлантириш билан ўзаро боғланган. Унинг вазифаси транспорт чиқимларини қисқартириш ва хизматларнинг сифатини ошириш ҳисобидан иқтисодиётнинг барча тармоқларида транспорт харажатларини камайтиришдан иборат. Халқаро андозаларга мос келадиган рақобатбардош маҳсулот-ларни ишлаб чиқаришнинг мураккаблигини инobatга олган ҳолда дунё ишлаб чиқарувчиларининг маркасида фойдаланиб қўшма ХЮС ларга асос солиш ва уларнинг ривожланишини таъминлаш ҳам муҳим аҳамиятга эга.

2. Хўжалик юритувчи субъектнинг инновацион-инвестицион стратегиясини шакллантириш

Ишлаб чиқаришни таркибий жиҳатдан қайта қуриш ва модернизациялаш фақат истеъмолчиларнинг сўров (ехтиёж)ларини янада тўлароқ қондириш нуқтаи назаридан емас, балки якуний маҳсулот бирлигига тўғри келувчи моддий ва меҳнат харажатларини қисқартириш ҳисобидан ХЮС даромадини ошириш учун ҳам му-ҳим ҳисобланади. Бозор шароитида илғор технологияларни жорий этиш учун улар тараққиётнинг энг илғор тенденцияларига муво-фиқлигини аниқлаш, уларни амалга оширишнинг стратегик йўна-лишларини қидириб топиш ҳам алоҳида аҳамият касб этади. Ри-вожланган бозор самарадорлик ва иш сифатининг ижтимоий-зарурий кўрсаткичларини таъминлай олмайдиган ишлаб чиқариш-нинг паст техник-технологик даражасига иқтисодий жиҳатдан йўл бермайди. Ана шу шартга риоя қилинган ҳолдагина истеъмолчи-ларнинг ехтиёжларини қондириш, рационал нисбатларга еришиш, ишлаб чиқариш салоҳиятидан янада тўлиқроқ фойдаланиш ва ресурсларни тежаб-тергашга имконият туғилади. Ана шу муҳим вазифани ечишга бозорнинг барча иқтисодий механизми,

жумла-дан, баҳолар, солиқлар, кредит, банк фоизи ва бошқалар йўналтирилган бўлмоғи лозим. Бунда иқтисодийнинг ижтимоий соҳасини юқори суръатларда ривожлантириш, босқичма-босқич кишилар-нинг моддий ва маънавий еҳтиёжларини янада тўлароқ қондиришга ўтиш жуда муҳим.

Қаттиқ пул ва молия-кредит сиёсатининг ҳаётга тадбиқ этилиши, амалиётнинг кўрсатишича, инфляция суръатларининг паса-йишига олиб келиши мумкин, лекин бу нарса сифат жиҳатидан иқтисодий ўсишга ўтишнинг, фаол тузилмавий қайта қуришнинг ва ишлаб чиқариш тараққиётининг инвестицион жиҳатдан таъмин-лашнинг мустаҳкам йўналиши бўла олмайди. Илмий-техникавий тараққиётнинг жадаллашувига молиявий ва инвестицион бозорлар-нинг шаклланиши ўзининг катта таъсирини кўрсатади. Бу ерда ўз қўлида жуда катта технологик ва ресурс салоҳиятини мужассам-лаштирган йирик корпорациялар ва молия-саноат гуруҳлари томо-нидан қаттиқ рақобат намоён бўлади. Бу салоҳиятдан самарали кор-поратив фойдаланиш механизмлари ишлаб чиқаришни ривожлан-тириш, рақобатбардош маҳсулотни ишлаб чиқариш, мамлакатнинг ташқи бозорларга чиқиши билан боғлиқ бўлган стратегик вазифа-ларнинг ечилишига ўз таъсирини кўрсатади.

ХЮС ларнинг инновацион стратегияси учун улар инвестицион фаолиятини рағбатлантириш ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Бу самарали молия-кредит ва инвестицион сиёсатни амалга ошириш билан бевосита боғлиқ. Шунингдек, бу ерда хўжалик фаолиятини рағбатлантиришни таъминлаш, ишлаб чиқаришнинг бошқарувчан-лик даражаси ва унинг инвестицион соҳасини ошириш талаб қилинади. Такрор ишлаб чиқариш барча цикли ва у инвестицион соҳасининг динамикасини қамраб олувчи асосий принципларни ҳар бир ХЮС да ишлаб чиқиш жуда муҳим.

Биринчидан, самарали инвестицион дастурлар ва ишлаб чиқаришни янгилаш лойиҳалари давлат томонидан қўллаб-қувватлаш йўли орқали ва бир вақтнинг ўзида бозор ўз-ўзини тартибга солувчиларининг таъсири остида амалга оширилмоғи лозим.

Иккинчидан, ишлаб чиқаришни янгилашнинг янги техникаси ва илғор технологияси фақат “инновациялар – инвестициялар – таркибий қайта қуриш” блокларининг органик жиҳатдан боғлиқ-лиги шароитида юқори натижаларни бериши мумкин. Муаммони ҳал этишга бундай ёндашув корпорациялар, фирмалар ва ХЮС ларнинг фақат узок муддатли истиқболда эмас, балки ўрта муддат-ли даврда ҳам ишлаб чиқариш-тижорий фаолиятида интеграл самаранинг ўсишига хизмат қилади.

Учинчидан, ишлаб чиқариш ва инвестицион соҳани таркибий жиҳатдан қайта қуришнинг информацион қисми ҳам ўсиб борувчи аҳамиятга эга. Иқтисодий ва такрор ишлаб чиқаришни бутун-лай бозор трансформациялашувининг асосий йўналишларини дастурий таъминлашнинг информацион тизимидаги иқтисодий жа-раёнларни тартибга солиш механизмидаги камчиликлар асосланган ишлаб чиқариш-технологик қарорлари қабул қилишни, буюртмалар портфелини шакллантиришни ва

ишлаб чиқариш қувватларидан самарали фойдаланишни мураккаблаштиради.

3. Инвестициялар: манбалари, баҳолаш ва самарадорлиги

Иқтисодий ва молиявий вазиятни соғломлаштириш учун жамғармаларнинг ички капитал қўйилмалар ва хорижий инвестиция-ларни жалб қилиш сифатида реал инвестицияларга айлантири-лишини (трансформацияланишини) ҳамда улардан самарали фойдаланишни таъминлаш муҳим ҳисобланади. Халқаро амалиёт-ни ўрганиш шундан далолат берадики, инвестицион лойиҳаларни молиявий таҳлил қилиш соҳасида уларни реализация қилишнинг мақсадга мувофиқлигини асослаш, экспертизаларни ўтказишнинг роли ўсиб бормоқда. Бу муаммони ҳал этиш халқаро андозалари-нинг мужассамлашган шакллари ЮНИДО методикасида ўз аксини топган. Бироқ ҳар бир мамлакат иқтисодиётининг ўзига хос хусусиятлари бу методикада мавжуд бўлган анъанавий ёндашувлардан тўғридан-тўғри нусха олишга имкон бермайди. Шунинг учун ҳам, уларни ҳар бир мамлакатнинг хўжалик шароитларига мослашти-риш керак. Бунда жойлаштириладиган маблағларнинг қопланиши ва аванслаштирилган капиталга инвестор томонидан талаб қилина-диган даромад нормасини олиш бўйича инвестицион таклифларни сифат жиҳатдан экспертиза қилиш муҳим. Ана шу йўналишда инвестицион лойиҳаларни техник-иқтисодий жиҳатдан асослаш, қарз олувчининг молиявий аҳволи ва унинг рақобатбардошлиги, шунингдек, ваколатли банкнинг кафолатини характерлайдиган тегишли эксперт хулосаларига баҳо беришнинг аҳамияти ортади.

Хорижий банк билан кредит битимини тузишда, енг аввало, тўловларнинг ўз вақтида амалга оширилишини таъминлаш керак. Одатда, ХЮС кредит бўйича қуйидаги тўловларни амалга оширади:

- битим суммасининг 15% идан кам бўлмаган аванс тўлов-ларининг бошланғич бадали (ўзлаштириш бошлангунга қадар) – кредит битими тузилгандан кейин бир ой ичида;
- суғурта бадали – суғурта рискинни баҳолашга нисбатан 3%дан кам бўлмаган миқдорда;
- хизмат кўрсатувчи банкларга коммиссион тўловлар – кредит-нинг ўзлаштирилмаган қолдиғига коммиссия, кредитни ташкил қилиш учун ҳақ, хорижий суғурта агентликларида қайд етилганли-ги учун ҳақ.

Хорижий фирмалар билан ҳамкорликдаги инвестицион лойи-ҳаларни ўзлаштириш даврида биринчи босқичда фоиз ва мамлакат банклари томонидан операцион харажатлар бўйича тўловлар амал-га оширилади. Қайтаришда еса (тўлиқ ўзлаштирилганидан сўнг) қарзнинг асосий суммаси (хорижий банкнинг графигига мувофиқ равишда) ўтказилади ва фоизлар бўйича тўловлар тўланади. Тақдим етилган таклифларни реализация қилиш механизми, бир томондан, хорижий инвестицион кредитларни олувчиларнинг таркибини оптималлаштиришга хизмат қилади. Иккинчи томондан еса улар-дан мақсадли фойдаланиш устидан таъсирчан назоратни

бўлишини таъминлайди. Инвестициялаштиришнинг натижа-лилигини ошириш учун инвестицион лойиҳаларни, жумладан, хорижий кредит линияларига қўшиш учун ҳам, танлаб олиш тартиби тартибга кел-тирилмоғи лозим. ХЮС ва ташкилотларнинг аризаларини уларнинг асосланганлиги бўйича хулосалар учун тармоқ, корпоратив ва минтақавий даражаларда қайта ишлаб чиқиш муҳим ҳисобланади.

Танловнинг жорий етилиши битимнинг энг яхши шартларини – мамлакат ХЮС ларининг иқтисодий манфаатларига тўлиқ жавоб берадиган маҳсулотни танлаш – қўлга киритишга имкон беради. Ҳукумат кафолати остида жалб қилинадиган хорижий кредитлар ҳисобидан молиялаштириш учун инновацион лойиҳаларни тан-лашда асосий мезонларнинг қуйидаги тизимидан фойдаланиш мақ-садга мувофиқ:

- иқтисодий жиҳатдан мақсадга мувофиқлиги ва қарз олувчи-нинг бошланғич бадални тўлаш бўйича молиявий имконияти;
- техник ва технологик аҳволи;
- тижорий самарадорлиги ва валютавий қопланувчанлиги;
- ҳуқуқий таъминланганлиги ва экологик хавфсизлиги.

Ҳукумат кафолати остида жалб қилинадиган хорижий кредит-лар бўйича молиялаштиришга қабул қилинадиган лойиҳалар ман-фаатдор вазирликлар ва идоралар, минтақавий маъмурий органлар, ХЮС лар, ташкилотлар ва банкларнинг розилиги бўйича шакллана-диган устувор инвестицион лойиҳалар рўйхатига киритилган бўл-моғи даркор.

Инвестицион лойиҳани техник-иқтисодий, иқтисодий, ҳуқу-қий ва ташкилий жиҳатдан асослашда объектив молиявий таҳлил муҳим аҳамиятга эга. Лойиҳани ишлаб чиқариш жараёни ғоянинг пайдо бўлган вақтидан ХЮС ишга туширилгунга ва қувватлар ўзлаштирилгунга қадар уч босқичдан иборат бўлади:

- тайёргарлик кўриш босқичи;
- инвестицион босқич;
- операцион босқич.

Юқоридаги босқичларнинг ҳар бири бир неча қуйи босқич-лардан иборат бўлиб, уларда турли-туман тадқиқот, консултацион, техник ва саноат ишлари амалга оширилади, лойиҳа циклининг ҳар бир босқичи еса ўзаро бир-бири билан боғланган.

Лойиҳа циклининг босқичлари бўйича капитал харажатларни тахминий тақсимланиши дастлабки (тайёргарлик кўриш) ва инвес-тицион босқичларни ўз ичига олади. Лойиҳаларни молиялашти-ришнинг икки асосий манбалари мавжуд:

- ўз капитали;
- кредит.

Ўз корпоратив капиталини шакллантириш акцияларга (им-тиёзли ва оддий) очик ёзилиш йўли билан амалга оширилиши мум-кин. Қарз маблағлари еса қисқа, ўрта ва узоқ муддатли банк кре-дитлари шаклида, шунингдек, турли қарз мажбуриятларини емис-сия қилиш йўли билан жалб

килинади. Молиялаштиришнинг бун-дай типлари ўртасидаги принципиал фарқ қарздорнинг кредиторлар олдидаги биринчи даражали жавобгарлигидадир.

Ўз ва қарз маблағлари ўртасида маълум бир балансга риоя етмоқ зарур. Кредитор нуқтаи назаридан қарз капиталининг юқори салмоғи қарз олувчининг рисклилик даражасини оширади, чунки унда харажатларнинг умумий таркибий тузилмасида фоиз тўлов-ларининг салмоғи ортади ва демак, фойда пасаяди.

Қарз ҳисобига молиялаштиришнинг кўринишларидан бири лизингдир. Агар молиялаштириш шартлари хорижда маҳаллий шартлардан кескин фарқ қиладиган бўлса, лизинг асбоб-ускуна-ларни сотиб олишнинг устувор методи ҳисобланади.

Молиялаштириш шакллариининг турли-туманлиги ўзгариб туриши мумкин. Бироқ улар тушумлар ва асосий харажатларнинг таъминланганлиги учун етарли бўлиши керак. Кўп ҳолларда лойи-ҳани ишлаб чиқувчилар инвесторлар ва кредиторларга унинг жозибадорлигини таъминлаш мақсадида лойиҳанинг қийматини пасайтиришга ҳаракат қиладилар. Шу муносабат билан молиявий экспертнинг вазифаси лойиҳа ёки компаниянинг капиталга бўлган ҳақиқий еҳтиёжини аниқлашдан иборат. Шунинг учун ҳам, молия-вий таҳлилда инвестицион қўйилмаларни иқтисодий баҳолашнинг кўп сонли методлари ишлаб чиқилганки, уларнинг ҳар бири, ўз навбатида, афзалликларга ва камчиликларга ҳам ега. Бу кўрсат-кичлар тизими ўз ичига қуйидагиларни олади:

- НВП – капитал қўйилмаларнинг соф келтирилган қиймати;
- ИРР – ички фойда нормаси;
- қопланиш муддати.

Капитал қўйилмаларнинг соф келтирилган қиймати (НВП) классик вариантда (кўплаб модификациялар мавжуд бўлганда) дисконтлаштирилган соф пул харажатлари ва тушумларнинг йиғин-диси сифатида ҳисобланади. Ижобий НВП инвестицион лойиҳадан қайтим дисконтлаштиришнинг маълум бир ставкасидан юқори еканлигини кўрсатади. НВП нинг камчилиги дисконтлаштириш ставкасини ҳисоблашнинг шартлилиги билан белгиланади. Инвес-торга бошқа лойиҳадан кўра шу лойиҳага маблағларни жойлаш-тириши фойдали ҳисобланади. Бунда НВП нинг ўлчами дисконтлаштириш ставкасининг унча катта бўлмаган ўзгаришига таъсирчан бўлади. НВП нинг ҳисобланиши маълум даражада ишлаб чиқа-ришни инновацион янгилаш инвестицион лойиҳасининг мумкинли-гини баҳолашда мўлжал бўлиб хизмат қилади.

Ички фойда нормаси (ИРР) лойиҳа НВП си нолга тенг бўлган-даги дисконтлаштириш ставкасидан иборат. Ҳар иккала кўрсаткич ҳам бир неча кўп йилдан сўнг катта даромад келтирувчи ишлаб чиқариш инновацион лойиҳаси учун бир хил аҳамиятга ега бўлиши мумкин. Инвестор ва кредитор учун кутилаётган даромадларнинг муддатлар бўйича тақсимланиши муҳим, шунинг учун ҳам, агар даромадлар рискнинг вақт бўйича узоқлашишига

мувофиқ равиш-да тез ўсиши инобатга олинadиган бўлса, бу омил янада жуда му-ҳим ҳисобланади.

Қопланиш муддати кўрсаткичи ишлаб чиқаришни янгилаш инновацион лойиҳасидан олинган даромадлар бирламчи капитал қўйилмалардан ошгандаги йиллар сонига қараб аниқланади. Ҳисоб-лашнинг маълум соддалигига қарамасдан, бу кўрсаткич инвестицион лойиҳанинг рисклилигини пухта баҳолайди ҳамда НВП ва ИРР билан биргаликда капитал қўйилмаларнинг оптимал мақсадга мувофиқлигини баҳолашга имкон беради.

Жорий ва истиқболдаги таҳлил ишлаб чиқаришни янгилаш инновацион лойиҳаларини амалга оширишнинг бошқа йўналиш-лари ва параметрларига нисбатан ўтказилиши мумкин. Бунда асосий эътибор юқори рентабеллик ва кучсиз прогнозлаш хос бўл-ган қуйидаги омилларга, яъни рисклар, валюта курслари, кредитлар бўйича сузувчан ставка, тайёр маҳсулот ва хом ашёнинг баҳоси кабиларга қаратилади. Бу омилларнинг ҳар бири учун бўлиши мумкин бўлган тебранишларнинг интервали аниқланади ва асосий параметрларнинг ўзгариши мумкин бўлган имкониятлари баҳоланади. Ундан сўнг инвестицион лойиҳанинг барча рисклари-ни ҳисобга олган ҳолда унинг етарли даражада фойдалилиги сақланиб қолгандаги критик параметрларнинг йўл қўйилиши мумкин бўлган чегараларига баҳо берилади.

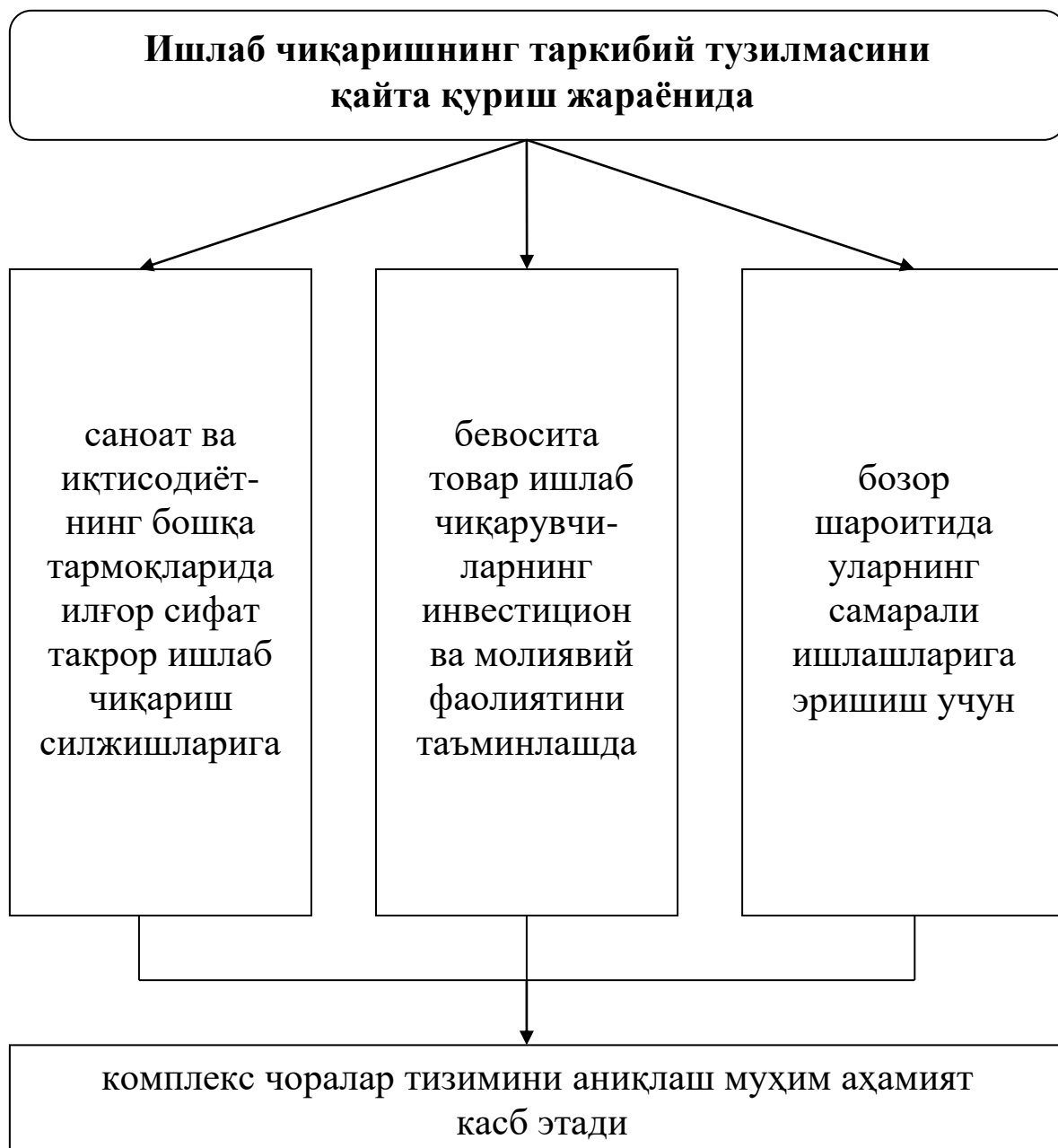
Ишлаб чиқаришни янгилаш дастурлари ва инновацион лойиҳаларнинг инвестицион самарадорлиги капитал қўйилмалар тўғрисида қарор қабул қилинган пайтда мавжуд бўлмаган омил-ларга ҳам боғлиқ. Иқтисодиётнинг ҳар бир тармоғида ана шундай омиллар тўплами мавжуд.

HAZOPAT YCHUN CAVOLLAP

- Xўжалик юритувчи субъектларни таркибий жиҳатдан қайта қуриш деганда нималар тушунилади ва у нималарни тақозо этади?
- Ишлаб чиқаришни таркибий жиҳатдан қайта қуриш нималар билан узвий боғлиқ?
- Иқтисодиётнинг ижтимоий йўналтирилганлигига жавоб бе-рувчи ишлаб чиқаришнинг таркибий тузилмасини такомиллаш-тириш учун, энг аввало нималарни амалга оширмоқ лозим?
- Xўжалик юритувчи субъектнинг инновацион-инвестицион стратегияси деганда нималар тушунилади?
- Қаттиқ пул ва молия-кредит сиёсатининг ҳаётга тадбиқ этилиши сифат жиҳатидан иқтисодий ўсишга ўтишнинг, фаол тузилмавий қайта қуришнинг ва ишлаб чиқариш тараққиётининг инвестицион жиҳатдан таъминлашнинг мустаҳкам йўналиши бўла оладими?
- ХҮОС ларнинг инновацион стратегияси учун улар инвес-тицион фаолиятини рағбатлантириш қандай аҳамиятга ега?
- Такрор ишлаб чиқариш барча цикли ва у инвестицион соҳа-сининг динамикасини қамраб олувчи асосий принциплар нималар-дан иборат?
- Хорижий банк билан кредит битимини тузишда, энг аввало, нималарга эътибор бермоқ лозим?
- Ҳукумат кафолати остида жалб қилинадиган хорижий кре-дитлар ҳисобидан молиялаштириш учун инновацион лойиҳаларни танлашда асосий мезонларнинг қандай тизимдан фойдаланиш мақсадга мувофиқ?
- Лойиҳани ишлаб чиқариш жараёни ғоянинг пайдо бўлган вақтидан ХҮОС ишга туширилгунга ва қувватлар ўзлаштирилгунга қадар қандай босқичлардан иборат бўлади?
- Лойиҳаларни молиялаштиришнинг қандай асосий манба-лари мавжуд?
- Инвестицияларни молиялаштиришнинг қандай шакллари мавжуд?
- Инвестицион қўйилмаларни иқтисодий баҳолашнинг қан-дай методлари мавжуд?
- Инвестицион қўйилмаларни иқтисодий баҳолашнинг кўрсаткичлар тизими ўз ичига нималарни олади?
- Капитал қўйилмаларнинг соф келтирилган қиймати нима-дан иборат?
- Ички фойда нормаси қандай аниқланади?
- Қопланиш муддати нималардан ташкил топади?

2.ТАРҚАТМА МАТЕРИАЛ

13.1. Хўжалик юритувчи субъектларни таркибий жиҳатдан қайта қуриш – комплекс муаммо

Мамлакат иқтисодиёти учун унинг хом ашё йўналишига эга эканлигини ўзгартириш стратегик нуқтаи назардан узоқ муддатли устувор йўналиш ҳисобланади

Бу

юқори
технологик
янги
ишлаб
чиқаришни
ташқил
этиш

қайта ишлаб
чиқарувчи
тармоқларни
юқори
суръатларда
ривожлан-
тириш

импорт
ўрнини
босувчи
дастурни
амалга
ошириш

зарурлигини тақозо этади

Саноатни
хом ашёни
комплекс чуқур
қайта ишлашга
йўналтирмасдан

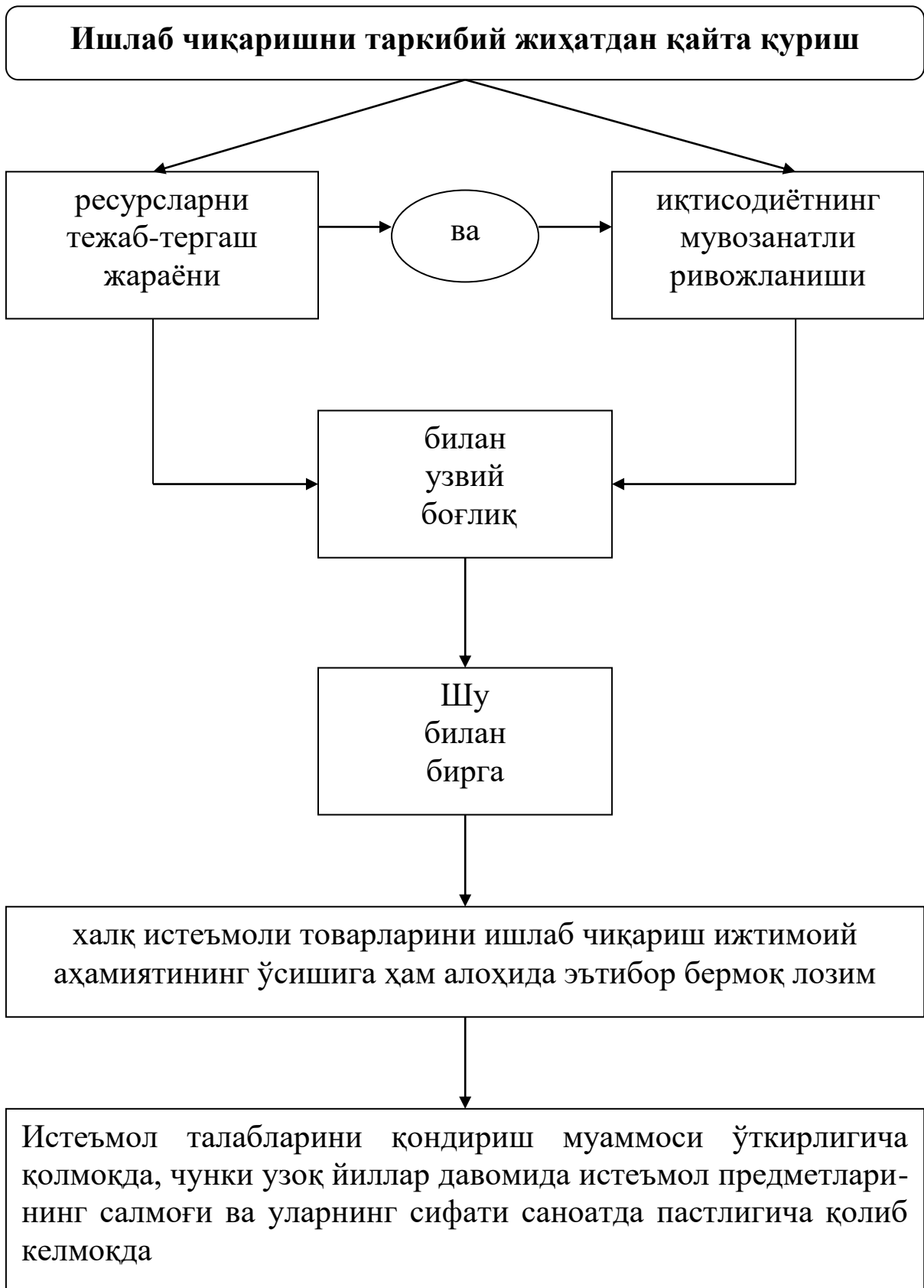
ва

бозорларда юқори
технологияли
маҳсулотларнинг
сотилишини амалга
оширишсиз

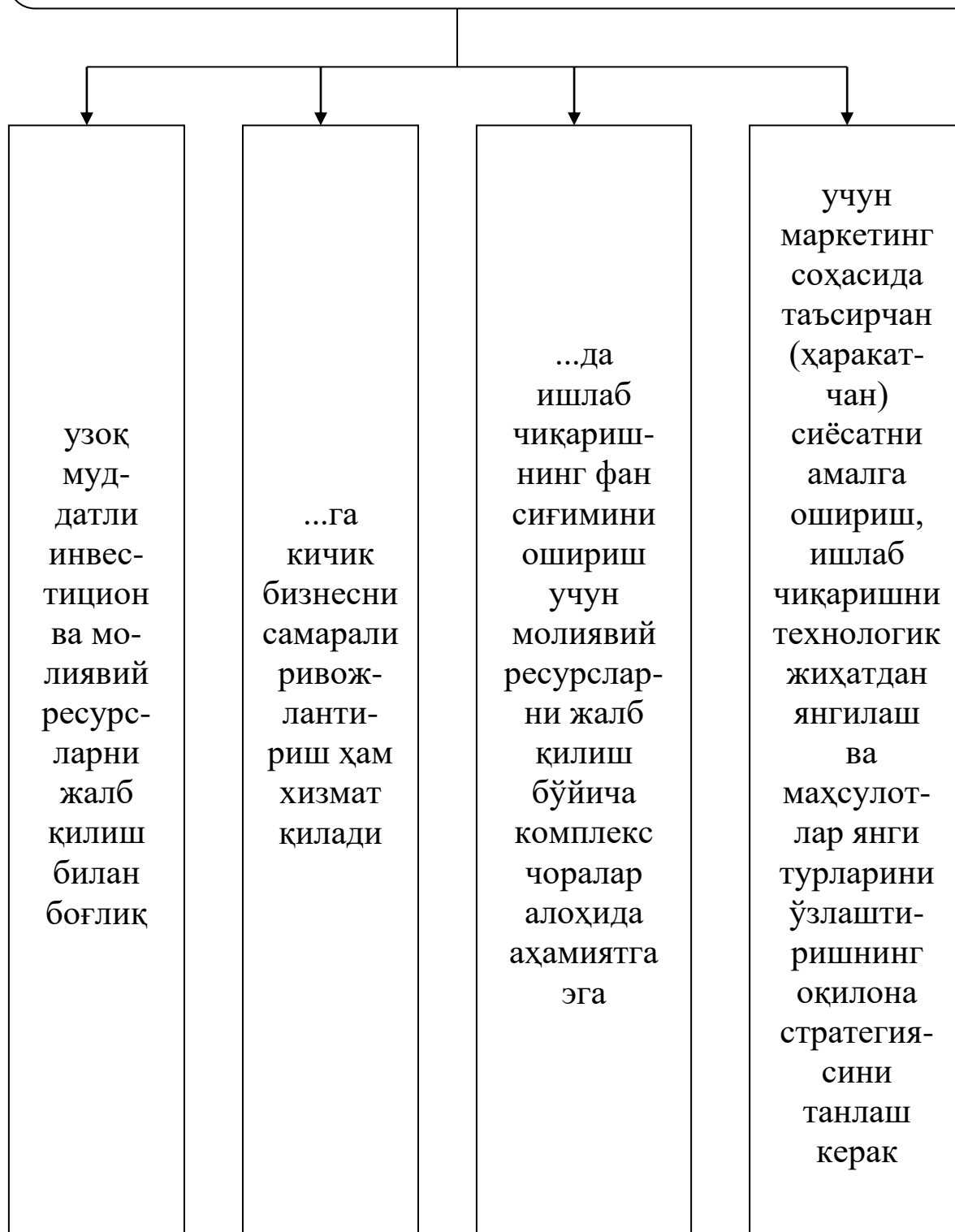
самарали тараққиётга эришиб бўлмайди

Бу тараққиётнинг инновацион-инвестицион типига ўтиш мақсадида қўшимча молиявий ресурсларни олиш учун самарали йўл ҳисобланади

**Иқтисодиётнинг ижтимоий йўналтирилганлигига
жавобгар ишлаб чиқаришнинг таркибий тузилмасини
такомиллаштириш**

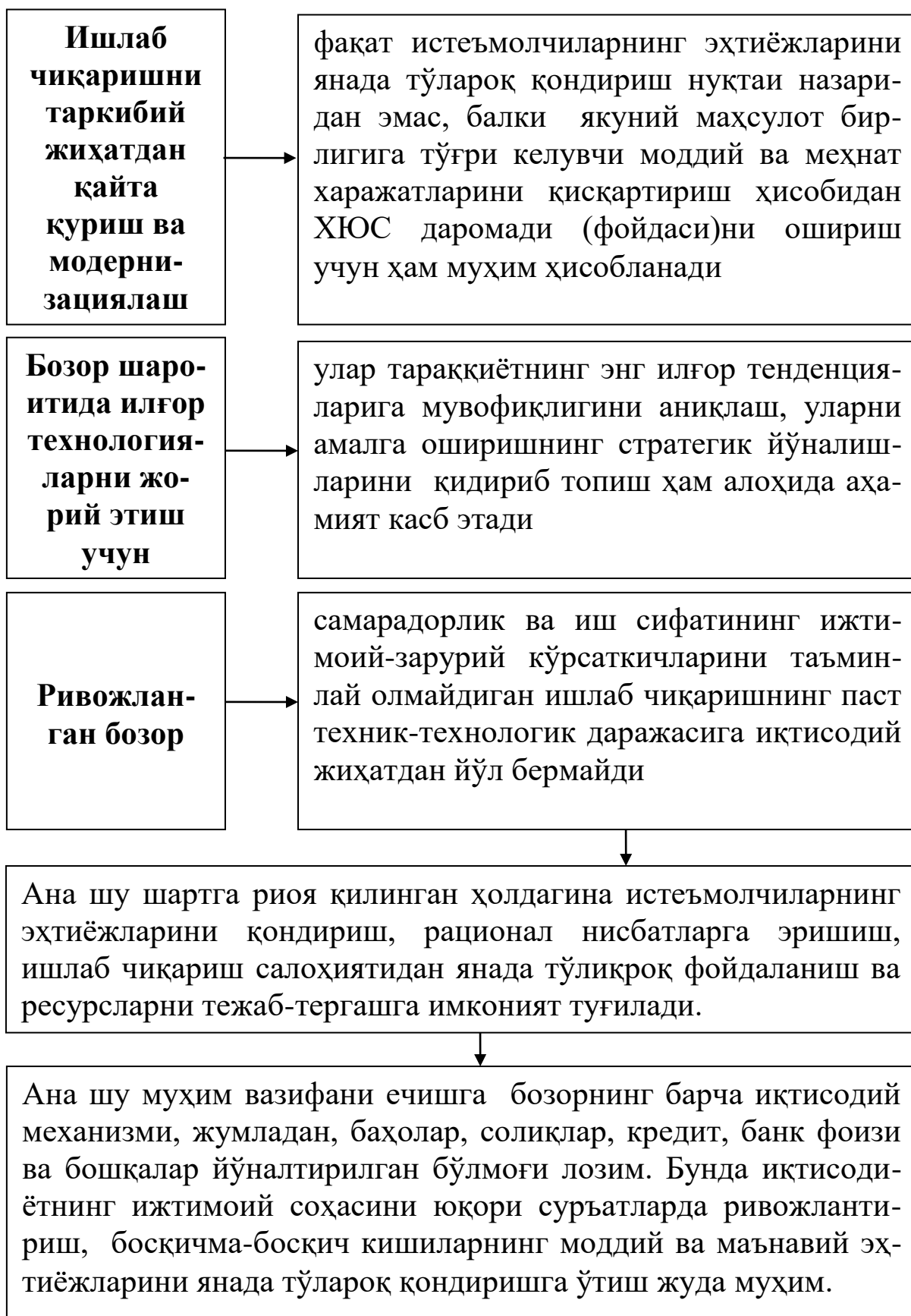
Ишлаб чиқаришни таркибий жиҳатдан қайта қуриш

замонавий бозор инфратузилмасини яратиш, хусусан, иқтисодиётнинг транспорт-коммуникацион комплексини ривожлантириш билан ўзаро боғланган

Унинг вазифаси транспорт чиқимларини қисқартириш ва хизматларнинг сифатини ошириш ҳисобидан иқтисодиётнинг барча тармоқларида транспорт харажатларини камайтиришдан иборат

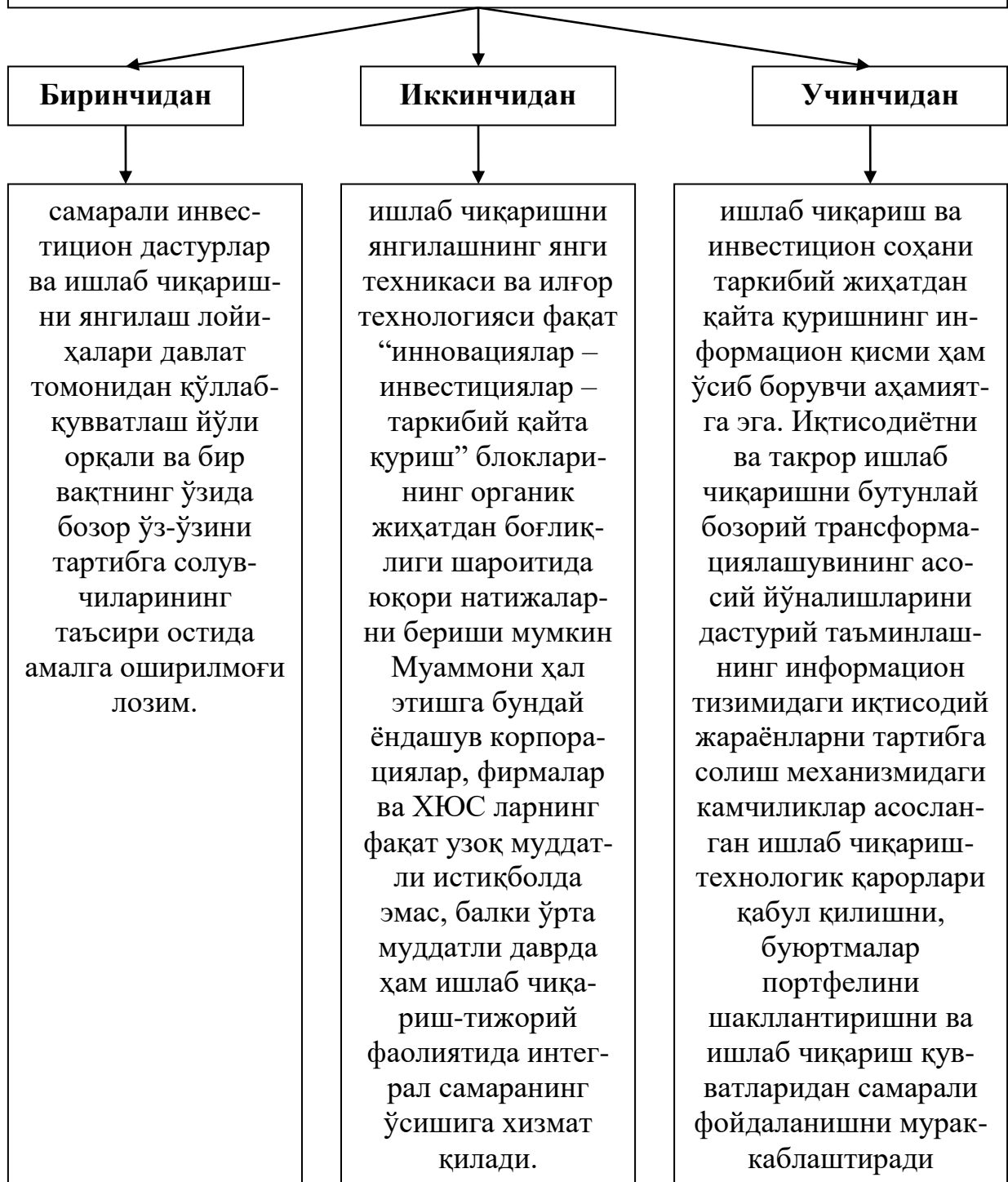
Халқаро андозаларга мос келадиган рақобатбардош маҳсулотларни ишлаб чиқаришнинг мураккаблигини инобатга олган ҳолда дунё ишлаб чиқарувчиларининг маркасида фойдаланиб қўшма ХҮОС ларга асос солиш ва уларнинг ривожланишини таъминлаш ҳам муҳим аҳамиятга эга

13.2. Хўжалик юритувчи субъектнинг инновацион-инвестицион стратегиясини шакллантириш

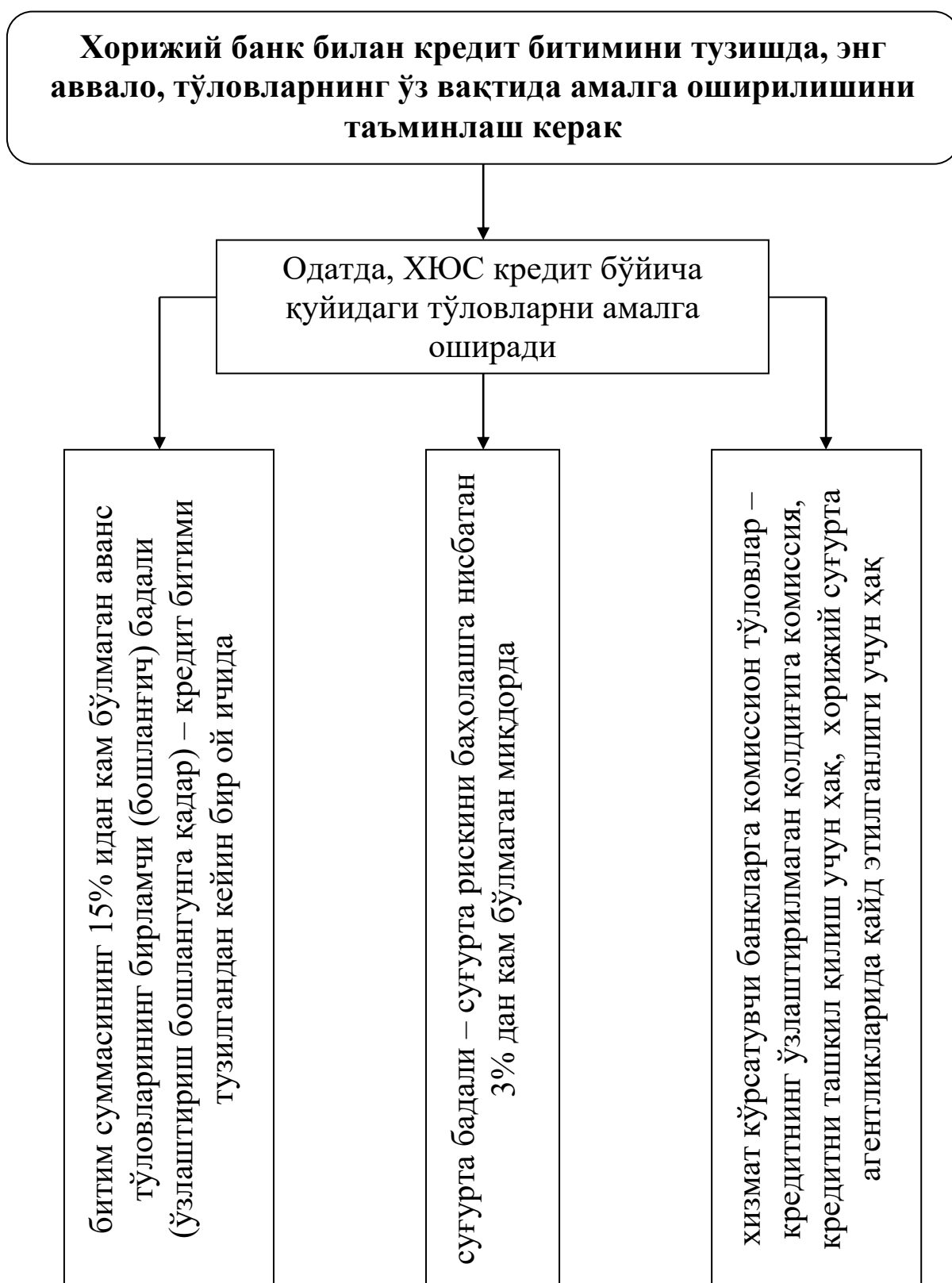

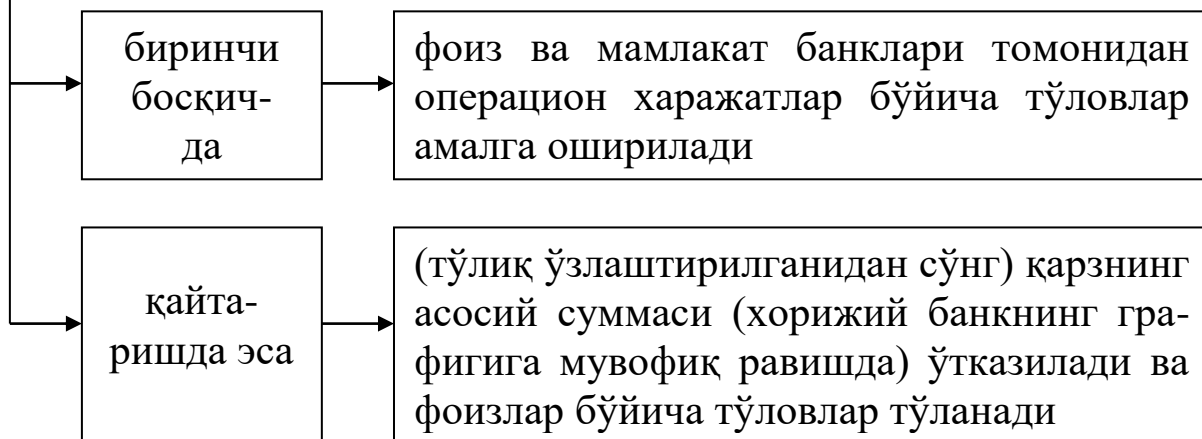
ХЮС ларнинг инновацион стратегияси учун улар инвестицион фаолиятини рағбатлантириш ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Бу самарали молия-кредит ва инвестицион сиёсатни амалга ошириш билан бевосита боғлиқ. Шунингдек, бу ерда хўжалик фаолиятини рағбатлантиришни таъминлаш, ишлаб чиқаришнинг бошқарувчанлик даражаси ва унинг инвестицион соҳасини ошириш талаб қилинади. Такрор ишлаб чиқариш барча цикли ва у инвестицион соҳасининг динамикасини қамраб олувчи қуйидаги асосий принципларни ҳар бир ХЮС да ишлаб чиқиш жуда муҳим

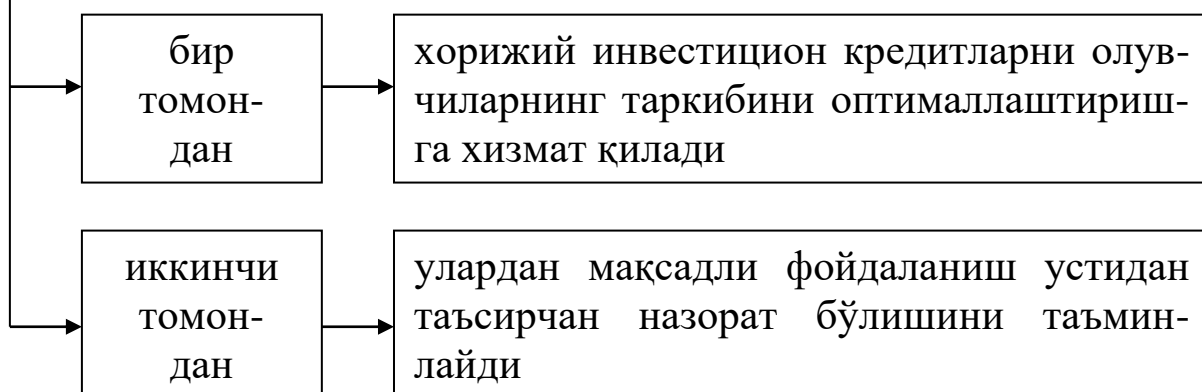
13.3. Инвестициялар: манбалари, баҳолаш ва самарадорлиги

Хорижий фирмалар билан ҳамкорликдаги инвестицион лойиҳаларни ўзлаштириш даврида

Тақдим этилган таклифларни реализация қилиш механизми

Инвестициялаштиришнинг натижалчилигини ошириш учун инвестицион лойиҳаларни, жумладан, хорижий кредит линияларига қўшиш учун ҳам, танлаб олиш тартиби тартибга келтирилмоғи лозим. ХЮС ва ташкилотларнинг аризаларини уларнинг асосланганлиги бўйича хулосалар учун тармоқ, корпоратив ва минтақавий даражаларда қайта ишлаб чиқиш муҳим ҳисобланади

Танловнинг жорий этилиши битимнинг энг яхши шартларини – мамлакат ХЮС ларининг иқтисодий манфаатларига тўлиқ жавоб берадиган маҳсулотни танлаш – қўлга киритишга имкон беради

Ҳукумат кафолати остида жалб қилинадиган хорижий кредитлар ҳисобидан молиялаштириш учун инновацион лойиҳаларни танлашда асосий мезонларнинг қуйидаги тизимидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ

иқтисодий жиҳатдан мақсадга мувофиқлиги ва қарз олувчининг бирламчи (бошланғич) бадални тўлаш бўйича молиявий имконияти

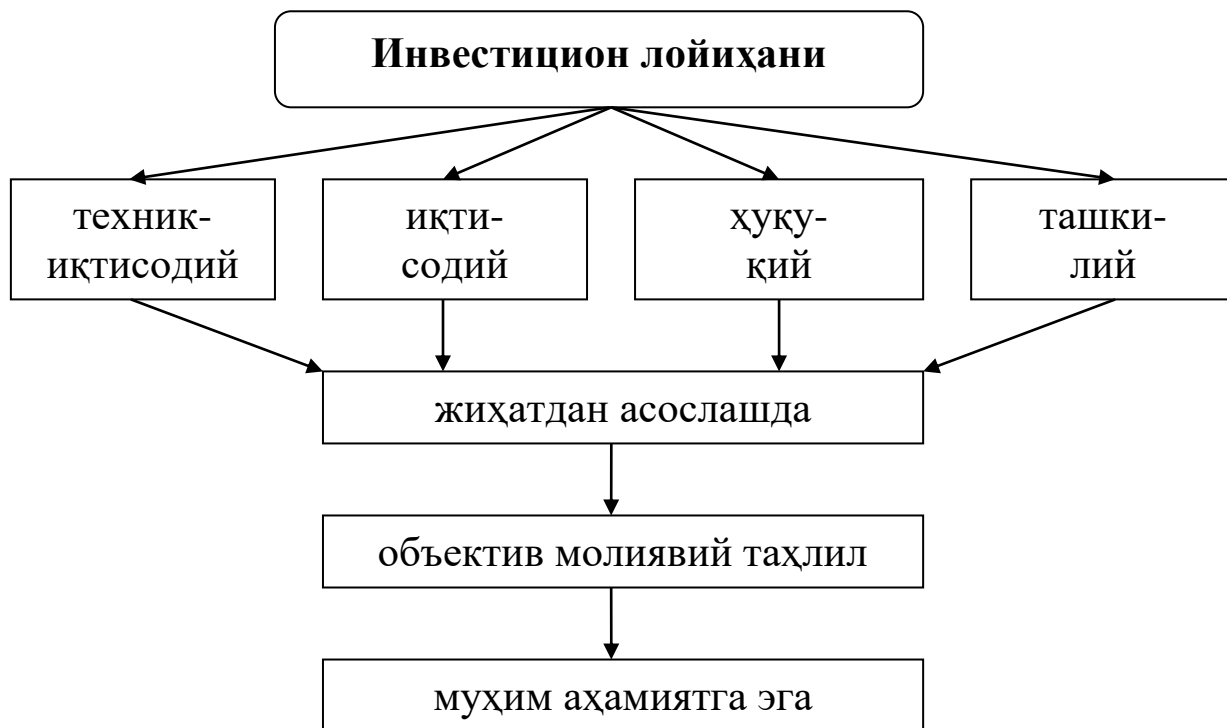
техник ва технологик аҳволи

тижорий самарадорлиги ва валютавий қопланувчанлиги

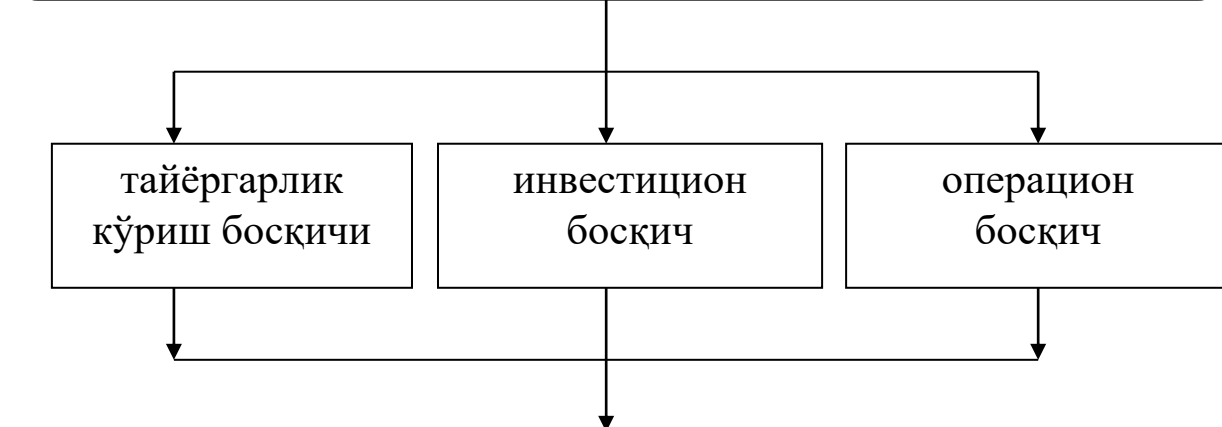
ҳуқуқий таъминланганлиги ва экологик хавфсизлиги

Ҳукумат кафолати остида жалб қилинадиган хорижий кредитлар бўйича молиялаштиришга қабул қилинадиган лойиҳалар

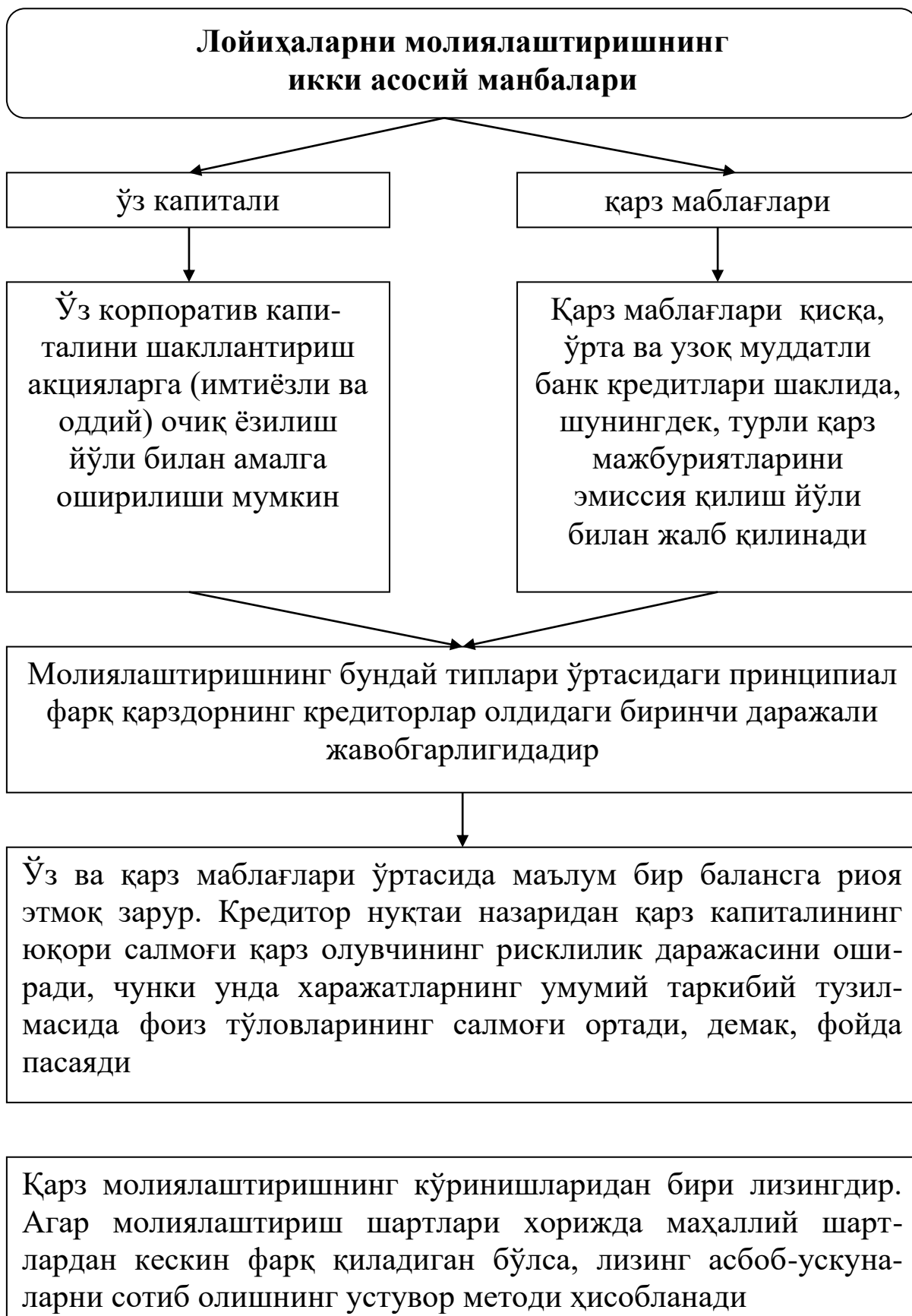
манфаатдор вазирликлар ва идоралар, минтақавий маъмурий органлар, ХЮС лар, ташкилотлар ва банкларнинг розилиги бўйича шаклландиган устувор инвестицион лойиҳалар рўйхатига киритилган бўлмоғи даркор

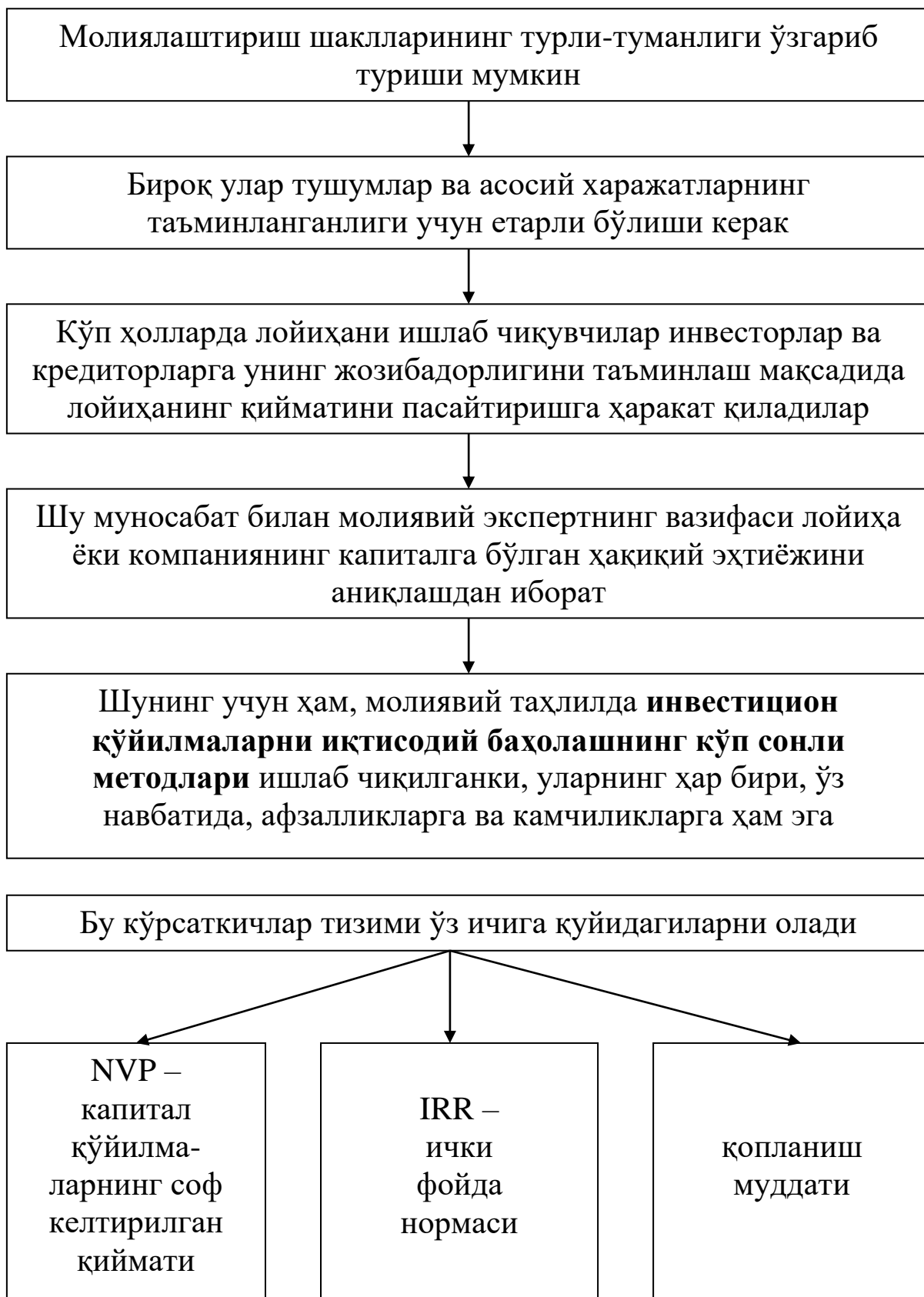

Лойихани ишлаб чиқариш жараёни ғоянинг пайдо бўлган вақтидан ХЮС ишга туширилгунга ва қувватлар ўзлаштирилгунга қадар уч босқичдан иборат бўлади

Юқоридаги босқичларнинг ҳар бири бир неча қуйи босқичлардан иборат бўлиб, уларда турли-туман тадқиқот, консултацион, техник ва саноат ишлари амалга оширилади, лойиха циклининг ҳар бир босқичи эса ўзаро бир-бири билан боғланган

Капитал қўйилмаларнинг соф келтирилган қиймати (NVP)

классик вариантда (кўплаб модификациялар мавжуд бўлганда) дисконтлаштирилган соф пул харажатлари ва тушумларнинг йиғиндиси сифатида ҳисобланади

Ижобий NVP инвестицион лойиҳадан қайтим дисконтлаштиришнинг маълум бир ставкасидан юқори эканлигини кўрсатади

NVP нинг камчилиги дисконтлаштириш ставкасини ҳисоблашнинг шартлилиги билан белгиланади

Инвесторга бошқа лойиҳадан кўра шу лойиҳага маблағларни жойлаштириши фойдали ҳисобланади. Бунда NVP нинг ўлчами дисконтлаштириш ставкасининг унча катта бўлмаган ўзгаришига таъсирчан бўлади

NVP нинг ҳисобланиши маълум даражада ишлаб чиқаришни инновацион янгилаш инвестицион лойиҳасининг мумкинлигини баҳолашда мўлжал бўлиб хизмат қилади

**Ички
фойда
нормаси
(IRR)**

лойиха NPV си нолга тенг бўлгандаги дисконтлаштириш ставкасидан иборат. Ҳар иккала кўрсаткич ҳам бир неча кўп йилдан сўнг катта даромад келтирувчи ишлаб чиқариш инновацион лойиҳаси учун бир хил аҳамиятга эга бўлиши мумкин. Инвестор ва кредитор учун кутилаётган даромадларнинг муддатлар бўйича тақсимланиши муҳим ва шунинг учун ҳам агар даромадлар рискининг вақт бўйича узоқлашишига мувофиқ равишда тез ўсиши инобатга олинган бўлса, бу омил янада жуда муҳим ҳисобланади.

**Қопла-
ниш
муддати
кўрсат-
кичи**

ишлаб чиқаришни янгилаш инновацион лойиҳасидан олинган даромадлар бирламчи капитал қўйилмалардан ошгандаги йиллар сонига қараб аниқланади. Ҳисоблашнинг маълум соддалигига қарамасдан, бу кўрсаткич инвестицион лойиҳанинг рисклилигини пухта баҳолайди ҳамда NPV ва IRR билан биргаликда капитал қўйилмаларнинг оптимал мақсадга мувофиқлигини баҳолашга имкон беради.

Жорий ва истиқболдаги таҳлил ишлаб чиқаришни янгилаш инновацион лойиҳаларини амалга оширишнинг бошқа йўналишлари ва параметрларига нисбатан ўтказилиши мумкин.

Бунда асосий эътибор юқори рентабеллик ва кучсиз прогнозлаш хос бўлган қуйидаги омилларга, яъни рисклар, валюта курслари, кредитлар бўйича сузувчан ставка, тайёр маҳсулот ва хом ашёнинг баҳоси кабиларга қаратилади.

Бу омилларнинг ҳар бири учун бўлиши мумкин бўлган тебранишларнинг интервали аниқланади ва асосий параметрларнинг ўзгариши мумкин бўлган имкониятлари баҳоланади.

Ундан сўнг инвестицион лойиҳанинг барча рискларини ҳисобга олган ҳолда унинг етарли даражада фойдалилиги сақланиб қолгандаги критик параметрларнинг йўл қўйилиши мумкин бўлган чегараларига баҳо берилади.

Ишлаб чиқаришни янгилаш дастурлари ва инновацион лойиҳаларнинг инвестицион самарадорлиги капитал қўйилмалар тўғрисида қарор қабул қилинган пайтда мавжуд бўлмаган омилларга ҳам боғлиқ.

Иқтисодиётнинг ҳар бир тармоғида ана шундай омиллар тўплами мавжуд.

3.АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ УЧУН МАТЕРИАЛ

1-топширик

1.Саволга жавоб ёзинг.

Хўжалик юритувчи субъектларнинг айланма воситалари ва уларнинг шаклланиш манбалари.

2.Тестни ечинг:

1. Корхонанинг молиявий мустахкамлиги деганда нимани тушунасиш.

- А) Максимал фойда олиш ва ўз ўзини молиялаштириш.
- Б) Корхонанинг барқаорлигига интилиш
- В) Корхонанинг тўловга лаёқатсизлиги
- Г) Корхонанинг иқтисодий ночорлигидан қочиш

2.Ишлаб чиқариш rischi қайси риск турига киради?

- А) Тижорат rischi
- Б) Инвестиция rischi
- В) Хўжалик rischi.
- Г) Молиявий риск

3.Бошқарув rischi қайси турларга бўлинади?

- А) Ишлаб чиқариш ва тижорат rischi
- Б) Хўжалик ва тижорат rischi
- В) Тижорат ва молиявий rischi
- Г) Молиявий ва хўжалик rischi.

4.Молиявий режалаштириш неча турга бўлинади?

- А) 5
- Б) 2
- В) 3.
- Г) 4

3. Хўжалик юритувчи субъектнинг инновацион-инвестицион стратегиясини шакллантириш бўйича кроссворд тузинг .

4.Глоссарийнинг номини ёзинг:

.....- бу ихтиёрида бўлган пул маблағларидир. Улар ишлаб чиқаришни ривожлантириш, ноишлаб чиқарувчи соҳа объектини ривожлантириш ва таъмирлаш, резервларни шакллантириш ва ишлатишга йўналтирилади.

2-топширик

1. Саволга жавоб ёзинг.

Хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий муносабатларининг асосий моҳияти нимадан иборат?

2. Тестни ечинг:

1. Қуйидагиларнинг қайси бири молиявий ҳисоботга киради?

- А) Резерв капитали ҳақида ҳисобот
- Б) Пул оқимлари ҳақида ҳисобот.
- В) Кредит ва ссудалар
- Г) Активлар

2. Ишлаб чиқариш rischi қайси риск турига киради?

- А) Тижорат rischi
- Б) Инвестиция rischi
- В) Хўжалик rischi.
- Г) Молиявий риск

3. Ўзбекистон Республикаси қайси йилдан бошлаб инвестиция ҳақида қонуний ҳужжатлар пайдо бўлди?

- а) 1989 й
- б) 1981й
- с) 1992й
- д) 1991й
- е) 1998й

4. Молиявий инвестициялар таркиби нималардан иборат?

- а) бино, асбоб-ускуна, иншоот
- б) маҳаллий ва хорижий мамлакатларни пул бирликлари, банклардаги омонатлар, векселлар ва қимматли қоғозлар
- с) маҳаллий ва хорижий мамлакатларни пул бирликлари, мулк хуқуқлар шаклидаги инвестициялар
- д) мулк хуқуқлар шаклидаги инвестициялар ва табиий ресурслардан фойдаланиш шаклидаги инвестициялар
- е) моддий инвестициялар

3. Инвестициялар: манбалари, баҳолаш ва самарадорлиги бўйича кроссворд тузинг .

4. Глоссарийнинг номини ёзинг:

.....- бу ўзида айрим хўжалик юритувчи субъектларнинг иқтисодий муносабатлар системасини акс эттирувчи юридик шахс ҳисобланиб, хўжалик фаолиятини олиб бориш жараёнида пул маблағларининг шаклланишини тақсимланишини ва ишлатилишини амалга оширади.

4.ГЛОССАРИЙ

13 мавзу: Ишлаб чиқаришни янгилаш ва модернизациялаш инвестицион дастурларини молиялаштириш

Бозор инфратузилмаси (инфраструктура рынка, market infrastructure) - бозор алоқаларини ўрнатишда иштирок этувчи, яъни сотувчилар ва харидорларга хизмат кўрсатувчи институтлардир, яъни фирма ва турли муассасалардир.

Молиявий институтлар (финансовые учреждения, financial institutions) - инвесторлар билан омонатчилар ўртасида фаолиятнинг ўзлари машғул бўлган туридан фойда олувчи воситачилик фаолияти билан шуғулланадиган шахслардир. Банклар, пенсия ва инвестиция фондлари, суғурта компаниялари, товар, хом ашё ва фонд биржалари, акциядорлар ва бошқалар молиявий воситачи сифатида ҳаракат қиладилар.

Молиявий воситачилар (финансовые посредники, financial intermediaries) қўйилган вазифаларни ҳал этиш учун тақсимлаш ва назорат вазифасини бажарадилар, зеро тўпланган фондларни тўғри тақсимлашгина эмас, балки улардан жамият учун нағадар самарали, қандай фойда билан ишлатилаётганлигини назорат қилиш ҳам муҳим

Пул бозори (денежный рынок, money market) Марказий банкнинг пул-кредит сиёсатини жорий қилиш объекти ҳисобланади. У кредит муассасаларининг активлари билан савдо қилиш учун мўлжалланган, бу активлар Марказий банкда кредит муассасаларининг энг муҳим ликвид маблағлари заҳиралари бўлиб хизмат қилади.

Пул бозори (денежный рынок, money market) давлат хазинасига бевосита нақд пул тушишини таъминлайди ва фирма ёки жисмоний шахсга ўзларининг вақтинчалик бўш маблағларидан даромад олишга имкон беради. Пул бозорисиз тўлик маънодаги молия бозори бўлиши мумкин эмас.

Қимматли қоғозлар бозори (Рынок ценных бумаг, Securities market) - бозор иқтисодиётини асосий элементларидан бири, молия бозорининг бир қисми ҳисобланиб, фондларни йиғиб, уларни молиявий активларга айлантириб, иқтисодиётни ривожлантириш учун сармоя сифатида йўналтиришга хизмат қилади.

Ёпиқ биржа (акции закрыты, the stock closed) - бу биржадаги ундаги савдоларда фақат унинг аъзоларигина иштирок этишлари мумкин; **Ташриф буюрувчиларнинг эркин кириши мумкин бўлган биржалар** (Посетители свободный доступ к обмену, Visitors free access to exchanges) - ундаги битимларни фақат маклерларгина амалга оширадилар.

Капитал бозори(рынок капитала, capital market). Бу бозорда жисмоний ва юридик шахсларнинг узок муддатли омонатларини молиявий воситачилар инвестицион кредит сифатида ишлатадилар.

Пул бозори(денежный рынок, money market). Фондлар фақат узок муддатли инвестицияларгагина эмас, балки қиска муддатли қимматли

қоғозлар - қисқа муддатли хазина мажбуриятлари, векселлар ва ҳоказоларга кўйилиши мумкин.

Акциялар (Сниженные цены, Promotions) улушга эгалик қилиш ҳуқуқини берувчи қимматли қоғоз.

Акция (кампания, The campaign)-акционерлик жамияти томонидан чиқарилган даромад келтирувчи қоғоз.

Акциянинг номинал қиймати (Номинальная стоимость акций, The nominal value of the shares) - бу акцияда ёзилган пул суммасидир.

Оддий акциялар (обыкновенные акции, ordinary shares) шундай акцияки унга тегадиган дивиденд фойдага қараб ҳар хил бўлади.

Имтиёзли акция (Привилегированные акции, preferred shares) шундай акцияки, унга тегадиган дивиденд фойдага қараб эмас, балки заёмга тўлангани каби, олдиндан белгиланган қатъий фоиз миқдорида берилади.

Облигация (связь, bond) - бу ўз қийматига нисбатан қатъий белгиланган фоиз шаклида даромад келтирувчи қимматли қоғоздир.

Банк сертификати (сертификат банка, bank certificate) - бу эмитент банк томонидан унинг номига миқдорнинг пул маблағлари қўйилгани тўғрисида берилган ёзма гувоҳнома бўлиб, у ўзининг эгасига (ёки унинг ворисига) белгиланган муддат ўтиши билан банкка қўйган пул суммасини ва бу қўйилган пул суммаси бўйича фоиз даромадини олиш ҳуқуқи борлиги тўғрисида гувоҳлик беради.

Банк сертификати(сертификат банка, bank certificate) - бу банкнинг қисқа муддатли қарз мажбуриятидир. Унинг қисқа муддатли эканлиги, инфляция суръатлари билан ҳам улчовлиги, ликвидлиги ва юқори даромадлиги бенифициарига, агар у ўз капиталлигини кўпайтира олмаган тақдирда ҳеч бўлмаганда бу капиталини дастлабки миқдори даражасида сақлаб қолиш имконини беради.

Ҳосилавий қимматли қоғозлар - бу бирламчи қимматли қоғозларнинг шу бозорда амал қилиши натижасида ҳосил бўлган иккиламчи қимматли қоғозлардир. Ҳосилавий қимматли қоғозлар ўз эгасига бирламчи қоғозларни сотиб олиш ва сотиш ҳуқуқини беради. Уларнинг қиймати бошқа қоғозлар орқали гавдаланади.

5. АДАБИЁТЛАР РЎЙҲАТИ

1. Ваҳобов А., Маликов Т. Молия: дарслик. – Т.: Ношир, 2011. – 712 б.
2. Финансы: учебник для бакалавров / Под ред. М. В. Романовского, О. В. Врублевской. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство Юрайт, 2012. – 590 с.
3. Маликов Т., Тилабов Н. Молия: тест (савол-жавоблар). – Т.: Академнаср, 2013. – 448 б.
4. Ваҳобов А., Қосимова Г.А. Давлат молиясини бошқариш. – Т.: Иқтисод-молия, 2008 й.
5. Ваҳобов А, Маликов Т. “Молия: умумназарий масалалар” ўқув қўлланма Тошкент, “ИQTISOD-MOLIYA”, 2008 й., 316 б.
6. Ваҳобов Д., Ражабов Ш. “Молия” ўқув қўлланма Тошкент, “ИQTISOD-MOLIYA”, 2009 й., 200 б.
7. Маликов Т.С. Хўжалик юритувчи субъектлар молияси, ўқув қўлланма, Т.:2010 й..
8. Маликов Т.С., Ваҳобов Д. Молия: чизмаларда. Ўқув қўлланма, Т.: “Иқтисод-молия”, 2010й .
9. Маликов Т., Жалилов П. Бюджет-солиқ сиёсати, ўқув қўлланма, Т.: 2011 й.
10. Маликов Т., Хайдаров Н., “Давлат бюджети” ўқув қўлланма, Тошкент: “ИQTISOD-MOLIYA”, 2007 й., 84 б.
11. Маликов Т., Хайдаров Н., “Бюджет даромадлари ва харажатлари” ўқув қўлланма, Тошкент: “ИQTISOD-MOLIYA”, 2007 й., 245 б.
12. Маликов Т., Хайдаров Н., “Бюджет: тизими, тузилмаси, жараёни” ўқув қўлланма, Тошкент “ИQTISOD-MOLIYA”, 2008 й., 84 б.
13. Маликов Т. Хайдаров Н. “Молия: умумдавлат молияси” ўқув қўлланма Тошкент, “ИQTISOD-MOLIYA”, 2009 й., 556 б.

6. ТАҚДИМОТ МАТУРИАЛЛАРИ